RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR DAVRIDA YOSHLAR MA’NAVIYATI VA TARBIYASI

Matyakupova Farida
Qoraqalpoğiston Respublikasi, Qönğirot tumani
1-son texnikumi, tarbiya fani öqituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada raqamli texnologiyalar rivojlanayotgan hozirgi davrda yoshlar ma’naviyati va tarbiyasini shakllantirishning dolzarb masalalari yoritilgan. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, internet tarmoqlari va ijtimoiy media vositalarining yoshlar dunyoqarashi, axloqiy qarashlari hamda ijtimoiy munosabatlariga ta’siri tahlil qilingan. Shuningdek, raqamli muhitda uchraydigan axborot xurujlari, zararli kontent, internetga qaramlik va axborot madaniyatining yetishmasligi bilan bog‘liq muammolar ko‘rib chiqilgan. Yoshlarni milliy va umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalash, ularda tanqidiy fikrlash, media savodxonlik va raqamli mas’uliyatni shakllantirish bo‘yicha takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: raqamli texnologiyalar, yoshlar, ma’naviyat, tarbiya, axborot madaniyati, media savodxonlik, internet, milliy qadriyatlar, axloqiy tarbiya, raqamli xavfsizlik.

Kirish

Bugungi globallashuv va raqamli taraqqiyot sharoitida axborot-kommunikatsiya texnologiyalari jamiyat hayotining barcha sohalariga chuqur kirib bormoqda. Internet, ijtimoiy tarmoqlar, mobil ilovalar va sun’iy intellekt vositalari insonlarning bilim olish, muloqot qilish, mehnat qilish hamda dunyoni anglash imkoniyatlarini kengaytirmoqda. Ayniqsa, yoshlar hayotida raqamli texnologiyalar muhim o‘rin egallab, ularning dunyoqarashi, qiziqishlari va kundalik faoliyatiga sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda.

Raqamli texnologiyalar ta’lim olish, mustaqil bilim egallash, ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish va yangi kasblarni o‘rganish uchun keng imkoniyatlar yaratadi. Biroq ulardan maqsadsiz yoki nazoratsiz foydalanish yoshlarning ma’naviy kamoloti, ruhiy barqarorligi, vaqtni to‘g‘ri taqsimlashi va ijtimoiy munosabatlariga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Shu sababli yoshlarni zamonaviy bilimlar bilan qurollantirish bilan birga, ularning ma’naviy dunyosini boyitish va axloqiy fazilatlarini rivojlantirish ham muhim vazifalardan biridir.

Yoshlar tarbiyasi faqat ta’lim muassasalarining vazifasi bo‘lib qolmasdan, oila, mahalla, jamiyat va ommaviy axborot vositalarining hamkorligini talab etadi. Raqamli muhitda yoshlarning qanday axborotlarni iste’mol qilishi, kimlar bilan muloqot qilishi va internetdan qanday maqsadlarda foydalanishi ularning shaxs sifatida shakllanishida muhim ahamiyat kasb etadi.

1. RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNING YOSHLAR MA’NAVIYATIGA TA’SIRI

Ma’naviyat insonning ichki dunyosi, axloqiy qarashlari, qadriyatlarga munosabati va jamiyat oldidagi mas’uliyatini ifodalovchi muhim tushunchadir. Yoshlar ma’naviyatini shakllantirishda oilaviy tarbiya, milliy urf-odatlar, tarixiy meros, adabiyot, san’at va ta’lim muassasalarining o‘rni katta. Raqamli texnologiyalar esa ushbu jarayonni yangi mazmun bilan boyitish imkonini bermoqda.

Bugungi kunda yoshlar internet orqali jahon adabiyoti namunalari, tarixiy manbalar, ilmiy maqolalar, elektron kutubxonalar va ta’limiy videolardan foydalanishlari mumkin. Bu ularning bilim doirasini kengaytirish, mustaqil fikrlash va dunyoqarashini rivojlantirishga xizmat qiladi. Shuningdek, raqamli platformalar orqali milliy madaniyat, ona tili, tarixiy obidalar va buyuk ajdodlar merosini keng targ‘ib qilish imkoniyati mavjud.

Shu bilan birga, raqamli makonda yoshlarning ma’naviy rivojlanishiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin bo‘lgan omillar ham uchraydi. Jumladan, zo‘ravonlikni targ‘ib qiluvchi materiallar, yolg‘on xabarlar, haqoratli izohlar, turli zararli g‘oyalar va inson qadr-qimmatini kamsituvchi kontentlar yoshlarning qarashlariga salbiy ta’sir ko‘rsatishi ehtimoli bor.

Ayrim hollarda yoshlar ijtimoiy tarmoqlardagi mashhurlik, obunachilar soni va boshqalarning tashqi ko‘rinishiga haddan tashqari ahamiyat berib, haqiqiy insoniy fazilatlarni ikkinchi o‘ringa qo‘yishlari mumkin. Bunday vaziyatlarda ularga insonning qadri uning tashqi ko‘rinishi yoki virtual mashhurligi bilan emas, balki bilimi, odobi, halolligi, mehnatsevarligi va jamiyatga keltirayotgan foydasi bilan belgilanishini tushuntirish zarur.

Demak, raqamli texnologiyalarni yoshlar ma’naviyatiga ta’sir etuvchi vosita sifatida baholashda ulardan foydalanish maqsadi, mazmuni va madaniyatiga alohida e’tibor qaratish lozim.

2. RAQAMLI DAVRDA YOSHLAR TARBIYASINING DOLZARB MUAMMOLARI

Yoshlar tarbiyasi jamiyat taraqqiyotining muhim shartlaridan biridir. Chunki bugungi yoshlar kelajakda mamlakatning iqtisodiy, ijtimoiy, siyosiy va madaniy rivojlanishini ta’minlaydigan avlod hisoblanadi. Ularning bilimli, odobli, vatanparvar, mas’uliyatli va mustaqil fikrlaydigan insonlar bo‘lib voyaga yetishi ko‘p jihatdan tarbiya jarayonining samaradorligiga bog‘liq.

Raqamli texnologiyalar rivojlanishi bilan yoshlar tarbiyasida quyidagi muammolar dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Birinchidan, internetdan me’yoridan ortiq foydalanish muammosi. Ayrim yoshlar ko‘p vaqtini ijtimoiy tarmoqlar, mobil o‘yinlar va qisqa videolar tomosha qilishga sarflaydi. Natijada dars tayyorlash, kitob o‘qish, jismoniy faollik va oila a’zolari bilan

muloqot qilishga ajratiladigan vaqt kamayishi mumkin. Buning oldini olish uchun vaqtni rejalashtirish, raqamli qurilmalardan foydalanish tartibini belgilash va foydali mashg‘ulotlarni ko‘paytirish lozim.

Ikkinchidan, yolg‘on va tekshirilmagan axborotlarning tarqalishi. Internetda tarqatilayotgan barcha ma’lumotlar ham ishonchli emas. Ayrim yoshlar xabarlarning manbasini tekshirmasdan, ularni haqiqat sifatida qabul qilishi yoki boshqalarga tarqatishi mumkin. Shu bois axborotni tahlil qilish, turli manbalarni solishtirish va dalillarga asoslangan xulosa chiqarish ko‘nikmalarini rivojlantirish muhimdir.

Uchinchidan, virtual muloqot madaniyatining yetarli darajada shakllanmaganligi. Internetda anonimlikdan foydalanib, boshqalarni haqoratlash, kamsitish, asossiz ayblash yoki shaxsiy ma’lumotlarni tarqatish kabi holatlar uchraydi. Yoshlar virtual muhitda ham odob-axloq qoidalariga rioya qilish, boshqalarning fikrini hurmat qilish va o‘z so‘zlari uchun javobgarlikni his etishga o‘rgatilishi kerak.

To‘rtinchidan, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga munosabat masalasi. Raqamli muhitda turli madaniyatlar, qarashlar va turmush tarzlariga oid ma’lumotlar mavjud. Yoshlar boshqa xalqlarning madaniyatini o‘rganish bilan birga, o‘z milliy qadriyatlari, ona tili, tarixi va an’analarini ham chuqur bilishlari zarur. Bunda milliy qadriyatlarni zamonaviy taraqqiyotga qarama-qarshi qo‘ymasdan, ularni insonparvarlik, bag‘rikenglik va o‘zaro hurmat tamoyillari bilan uyg‘unlashtirish muhimdir.

Beshinchidan, shaxsiy ma’lumotlar va raqamli xavfsizlik masalasi. Yoshlar internetda o‘z manzili, telefon raqami, parollari, shaxsiy suratlari va boshqa ma’lumotlarini ehtiyotsizlik bilan ulashishi mumkin. Bu esa firibgarlik, tazyiq yoki shaxsiy hayot daxlsizligining buzilishiga olib kelishi ehtimolini oshiradi. Shu sababli ularga kuchli parollardan foydalanish, shubhali havolalarni ochmaslik va maxfiy ma’lumotlarni himoya qilish qoidalarini o‘rgatish zarur.

3. YOSHLARDA MA’NAVIY-AXLOQIY FAZILATLARNI SHAKLLANTIRISH YO‘LLARI

Raqamli davrda yoshlarni tarbiyalash jarayoni zamonaviy pedagogik yondashuvlar va milliy tarbiya an’analarining o‘zaro uyg‘unligiga asoslanishi lozim. Bunda yoshlarning nafaqat bilim olishi, balki axborotga munosabati, o‘z xatti-harakatlarini nazorat qilishi va jamiyat oldidagi mas’uliyatini anglashi ham muhimdir.

Avvalo, yoshlar ongida halollik, adolat, mehr-oqibat, insonparvarlik, vatanparvarlik, mehnatsevarlik va kattalarga hurmat kabi fazilatlarni mustahkamlash zarur. Ushbu qadriyatlar oilada, ta’lim muassasalarida va ijtimoiy muhitda muntazam targ‘ib etilishi kerak.

Ma’naviy tarbiyani faqat nasihat yoki ma’ruza bilan cheklab qo‘yish kutilgan natijani bermasligi mumkin. Yoshlarni turli hayotiy vaziyatlar yuzasidan fikr

yuritishga, muammolarga yechim topishga, o‘z xatti-harakatlarini baholashga va boshqalarning fikrini tinglashga o‘rgatish samarali hisoblanadi.

Masalan, ta’lim muassasalarida “Internetdan foydalanish madaniyati”, “Yolg‘on axborotni qanday aniqlash mumkin?”, “Ijtimoiy tarmoqlarda odob-axloq”, “Milliy qadriyatlar va zamonaviy yoshlar” kabi mavzularda davra suhbatlari, munozaralar, seminarlar va amaliy mashg‘ulotlar tashkil etish mumkin.

Shuningdek, yoshlarning kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish alohida ahamiyatga ega. Badiiy adabiyot insonning hissiy dunyosini boyitadi, voqea-hodisalarga turli nuqtayi nazardan qarashga yordam beradi va axloqiy xulosalar chiqarish qobiliyatini rivojlantiradi. Elektron kitoblar, audiokitoblar va raqamli kutubxonalar bu borada qo‘shimcha imkoniyat yaratadi.

Yoshlarni ijtimoiy foydali faoliyatga jalb etish ham tarbiyaning muhim yo‘nalishidir. Ko‘ngillilik loyihalari, ekologik tadbirlar, xayriya ishlari, sport mashg‘ulotlari va ijodiy to‘garaklar yoshlarning mas’uliyat, hamjihatlik va insonparvarlik tuyg‘ularini mustahkamlashga xizmat qiladi.

4. OILA VA TA’LIM MUASSASALARINING RAQAMLI TARBIYADAGI O‘RNI

Yoshlar tarbiyasining dastlabki va eng muhim muhiti oiladir. Farzandning odobi, muomala madaniyati, mehnatga munosabati va axloqiy qarashlari ko‘p jihatdan oiladagi muhitga bog‘liq. Shu sababli ota-onalar raqamli texnologiyalardan foydalanish borasida farzandlariga shaxsiy namuna ko‘rsatishlari lozim.

Ota-onalar farzandlarning internetdan foydalanishini faqat taqiqlar orqali nazorat qilish bilan cheklanmasliklari kerak. Aksincha, ular bilan ochiq muloqot qilish, internetdagi foydali va zararli axborotlarni muhokama qilish, shubhali vaziyatlarda qanday yo‘l tutishni tushuntirish maqsadga muvofiqdir. Oilada birgalikda kitob o‘qish, suhbatlashish va dam olish uchun vaqt ajratish ham muhim ahamiyatga ega.

Ta’lim muassasalari esa yoshlarning bilimini oshirish bilan birga, ularning ma’naviy va axloqiy kamolotini ta’minlashga xizmat qilishi kerak. O‘qituvchilar raqamli vositalardan dars jarayonida samarali foydalanib, o‘quvchilarda mustaqil izlanish, axborotni tahlil qilish va o‘z fikrini asoslab berish ko‘nikmalarini shakllantirishlari zarur.

Bunda pedagogning vazifasi faqat tayyor ma’lumotlarni yetkazish emas, balki o‘quvchini to‘g‘ri axborot manbalarini tanlashga, dalillarni tekshirishga va o‘z xulosalarini mustaqil shakllantirishga yo‘naltirishdan iborat.

Ta’lim muassasalarida ma’naviy-ma’rifiy tadbirlarni raqamli imkoniyatlar bilan uyg‘unlashtirish ham foydali natijalar beradi. Masalan, milliy tarixga bag‘ishlangan elektron taqdimotlar, buyuk allomalar hayoti haqidagi videolavhalar, virtual muzeylar va onlayn kitobxonlik loyihalari orqali yoshlarning ma’naviy dunyosini boyitish mumkin.

Oila, ta’lim muassasasi va mahalla o‘rtasidagi hamkorlik yoshlar tarbiyasining uzviyligini ta’minlaydi. Mazkur hamkorlikda har bir tomonning mas’uliyati aniq belgilanishi, yoshlarning muammolari o‘z vaqtida aniqlanishi va ularni hal qilishga qaratilgan chora-tadbirlar amalga oshirilishi lozim.

5. MEDIA SAVODXONLIK VA RAQAMLI MAS’ULIYATNI RIVOJLANTIRISH

Raqamli davrda yoshlarning ma’naviy barqarorligini ta’minlash uchun ularda media savodxonlikni rivojlantirish muhim ahamiyatga ega. Media savodxonlik — axborotni izlash, tushunish, tahlil qilish, uning ishonchliligini baholash va undan mas’uliyat bilan foydalanish ko‘nikmalarining majmuasidir.

Media savodxon yosh internetda uchraydigan har qanday ma’lumotga darhol ishonmaydi. U axborot manbasini aniqlashga, xabar qachon e’lon qilinganini tekshirishga, muallifning maqsadini tushunishga va boshqa ishonchli manbalar bilan solishtirishga harakat qiladi.

Yoshlarni media savodxonlikka o‘rgatishda quyidagi yo‘nalishlarga e’tibor qaratish lozim:

- Axborotning ishonchliligini tekshirish va yolg‘on xabarlarni aniqlash.
- Internetda shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish.
- Mualliflik huquqi va intellektual mulk qoidalariga rioya etish.
- Ijtimoiy tarmoqlarda hurmat va muloqot madaniyatini saqlash.
- Raqamli vositalardan ta’lim, ijodkorlik va kasbiy rivojlanish maqsadida foydalanish.
- Sun’iy intellekt yaratgan ma’lumotlarni tekshirish va ulardan mas’uliyat bilan foydalanish.

Ayniqsa, sun’iy intellekt texnologiyalarining keng tarqalishi yoshlar oldiga yangi vazifalarni qo‘ymoqda. Ushbu texnologiyalar matn yozish, tarjima qilish, ma’lumot izlash va murakkab masalalarni tushunishda yordam berishi mumkin. Biroq sun’iy intellekt taqdim etgan javoblar doimo to‘g‘ri bo‘lavermaydi. Shuning uchun yoshlar olingan ma’lumotlarni tekshirishi, mustaqil fikrlashi va texnologiyani inson tafakkurining o‘rnini to‘liq bosuvchi vosita sifatida qabul qilmasligi kerak.

Raqamli mas’uliyat tushunchasi ham alohida e’tiborga loyiq. Har bir foydalanuvchi internetda joylashtirgan xabari, izohi, rasmi va boshqa materiallari uchun mas’ul ekanini anglashi zarur. Boshqalarning sha’ni va qadr-qimmatini hurmat qilish, mualliflik huquqini buzmaslik hamda tasdiqlanmagan axborotni tarqatmaslik raqamli madaniyatning muhim talablaridir.

6. RAQAMLI TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISHDA SAMARALI TARBIYAVIY YONDASHUVLAR

Yoshlar ma’naviyatini rivojlantirishda raqamli texnologiyalarni cheklashning o‘zi yetarli emas. Muhimi, ularni mazmunli, foydali va maqsadli faoliyatga yo‘naltirishdir. Shu nuqtayi nazardan, quyidagi yondashuvlar samarali hisoblanadi.

Birinchidan, yoshlar uchun sifatli raqamli ma’naviy-ma’rifiy resurslarni yaratish lozim. Bunga milliy tarix, adabiyot, madaniyat, axloqiy tarbiya va buyuk ajdodlar merosiga oid elektron kitoblar, videodarslar, podkastlar hamda interaktiv materiallar kiradi.

Ikkinchidan, yoshlarning raqamli ijodkorligini qo‘llab-quvvatlash kerak. Ularni foydali videolar tayyorlash, elektron taqdimotlar yaratish, milliy qadriyatlarni targ‘ib qiluvchi loyihalarda ishtirok etish va ijtimoiy muammolarga bag‘ishlangan axborot materiallarini ishlab chiqishga jalb etish mumkin. Bu usul yoshlarning texnologik ko‘nikmalarini rivojlantirish bilan birga, ularda ijtimoiy mas’uliyatni ham kuchaytiradi.

Uchinchidan, raqamli gigiyena qoidalarini shakllantirish muhim. Yoshlar dam olish, uyqu, jismoniy faollik, o‘qish va muloqot o‘rtasidagi muvozanatni saqlashni o‘rganishlari kerak. Qurilmalardan foydalanish vaqtini rejalashtirish, uyqudan oldin ekran vaqtini kamaytirish va muntazam ravishda jismoniy mashqlar bajarish sog‘lom turmush tarziga yordam beradi.

To‘rtinchidan, tarbiyaviy ishlarni yoshlarning ehtiyojlari va qiziqishlariga moslashtirish lozim. Turli yosh guruhlarining axborotni qabul qilish xususiyatlari bir xil emas. Shu sababli tarbiyaviy mashg‘ulotlar aniq maqsad, amaliy misollar va interaktiv metodlar asosida tashkil etilishi maqsadga muvofiq.

Beshinchidan, yoshlarning o‘z fikrini erkin ifodalashi va muammolarni ochiq muhokama qilishi uchun sharoit yaratish kerak. Ishonchli muloqot muhiti mavjud bo‘lganida, yoshlar internetda duch kelgan muammolar, shubhali takliflar yoki salbiy tajribalar haqida ota-onalari va pedagoglariga murojaat qilishga ko‘proq moyil bo‘ladilar.

Ushbu yondashuvlarni izchil amalga oshirish yoshlarning raqamli imkoniyatlardan oqilona foydalanishi, ma’naviy qadriyatlarni anglab yetishi va jamiyat hayotida faol ishtirok etishiga ko‘maklashadi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, raqamli texnologiyalar davrida yoshlar ma’naviyati va tarbiyasini rivojlantirish jamiyat oldidagi muhim vazifalardan biridir. Zamonaviy texnologiyalar yoshlarning bilim olishi, dunyoqarashini kengaytirishi, ijodiy qobiliyatlarini namoyon etishi va kasbiy rivojlanishi uchun katta imkoniyatlar yaratadi. Shu bilan birga, internetdan me’yoridan ortiq foydalanish, yolg‘on axborotlar, zararli kontent va virtual muloqotdagi odob qoidalariga rioya qilmaslik kabi muammolar tarbiya jarayoniga alohida e’tibor qaratishni talab etadi.

Yoshlarning ma’naviy kamolotini ta’minlash uchun milliy va umuminsoniy qadriyatlarni zamonaviy ta’lim texnologiyalari bilan uyg‘unlashtirish, oilada sog‘lom tarbiyaviy muhit yaratish va ta’lim muassasalarida media savodxonlikni rivojlantirish zarur. Shuningdek, yoshlarni mustaqil fikrlashga, axborotni tanqidiy tahlil qilishga, raqamli xavfsizlik qoidalariga rioya etishga va virtual makonda mas’uliyatli bo‘lishga o‘rgatish lozim.

Ota-onalar, pedagoglar, mahalla va jamoatchilikning hamkorligi yoshlar tarbiyasining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Raqamli texnologiyalardan maqsadli foydalanish, kitobxonlikni rivojlantirish, ijtimoiy foydali loyihalarni qo‘llab-quvvatlash va yoshlarning ijodiy faolligini rag‘batlantirish orqali ma’naviy yetuk, bilimli va mas’uliyatli avlodni tarbiyalash mumkin.

Shunday qilib, raqamli taraqqiyot va ma’naviy tarbiya bir-biriga qarama-qarshi tushunchalar emas. Aksincha, ular oqilona uyg‘unlashtirilganda yoshlarning har tomonlama kamol topishi, milliy qadriyatlarga hurmat ruhida voyaga yetishi va zamonaviy jamiyatda munosib o‘rin egallashi uchun mustahkam asos bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi. Ta’lim to‘g‘risidagi Qonun. O‘RQ-637-son, 2020-yil 23-sentabr.
2. O‘zbekiston Respublikasi. Yoshlarga oid davlat siyosati to‘g‘risidagi Qonun. O‘RQ-406-son, 2016-yil 14-sentabr.
3. O‘zbekiston Respublikasi. Axborotlashtirish to‘g‘risidagi Qonun. 560-II-son, 2003-yil 11-dekabr.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 3-maydagi PQ-4307-son qarori. Ma’naviy-ma’rifiy ishlar samaradorligini oshirishga qaratilgan hujjat.
5. UNESCO. Global Education Monitoring Report 2023: Technology in Education: A Tool on Whose Terms? Paris: UNESCO, 2023.
6. UNESCO. Media and Information Literate Citizens: Think Critically, Click Wisely! Paris: UNESCO, 2021.
7. UNICEF. The State of the World’s Children 2017: Children in a Digital World. New York: UNICEF, 2017.
8. Castells, M. The Rise of the Network Society. 2nd edition. Wiley-Blackwell, 2010.